

प्रकरण तिसरे

प्रतिमा इंगोले व्यक्ती व

वाङ्मय

पृष्ठ - ३८ ते ५१

प्रकरण तिसरे

प्रतिमा इंगोले व्यक्ती व वाङ्मय

डॉ. सौ. प्रतिमा इंगोले : व्यक्ती :-

डॉ. सौ. प्रतिमा इंगोले या आज मराठीतील प्रथितयश लेखिका म्हणून ओळखल्या जातात. त्यांचा जन्म १० ऑक्टोबर १९५३ साली अकोला येथे झाला. डॉ. सौ. प्रतिमा इंगोले यांचे शिक्षण एम्.ए., पीएच्.डी. झाले आहे. प्रतिमा इंगोले यांचे वास्तव्य अमरावती जिल्ह्यातील दर्यापूर या ठिकाणी असून त्या एक उत्कृष्ट कथाकथनकार म्हणून नावाजल्या जातात. त्यांचा व्यवसाय लेखन हा असून त्या मराठीच्या प्राध्यापिका होत्या आणि सध्या त्या सेवानिवृत्त आहेत. त्यांनी कथा, काव्य, कादंबरी, बालसाहित्य, लोकसाहित्य इ. साहित्यप्रकार हाताळले आहेत.

‘प्रतिमा इंगोले यांचे बालपण ग्रामीण विदर्भात गेले. शिक्षण घेत असताना त्यांचा नागर संस्कृतीशी परिचय होत गेला. झपाट्याने होत असलेल्या औद्योगिकीकरणामुळे उदयाला येत असलेल्या एका नव्या संस्कृतीचे पारंपारिक भारतीय संस्कृतीवर होत असलेले आक्रमण त्यांनी जवळून पाहिले. दर्यापूर सारख्या निमशहरी भागात राहत असताना या दोन्ही संस्कृती, त्यांची बलस्थाने आणि मर्यादा यांची जाणीव त्यांच्या संवेदनाक्षम मनाला सतत होत राहिली. नव्या जीवनप्रवाहाच्या ओघात अनेक जुन्या गोष्टी वाहून जात असताना त्यांनी पाहिल्या. त्यातील काही अडगळीच्या होत्या तर काही मूल्यवान होत्या. पण या सगळ्याच त्या प्रवाहासोबत वाहत जात होत्या, दिसेनाशा होत होत्या. या हरवत चाललेल्या गोष्टी प्रतिमा इंगोले यांनी आपल्या अंतःकरणात जणू काही जपून ठेवल्या आणि आज या लेखसंग्रहाच्या निमित्ताने या जुन्या, दुर्मिळ होत चाललेल्या गोष्टींचा एक खजिनाच आपल्या वाचकांसाठी खुला केला आहे.’^१

डॉ. सौ. प्रतिमा इंगोले यांनी आपले शिक्षण कसे पूर्ण केले हे प्रतिमा इंगोल्यांच्या आई (विमलाबाई कुकडे) आपल्या 'हजारी बेलपान' कथासंग्रहावरील परीक्षणात्मक लेख या पुस्तकात आपले मनोगत व्यक्त करताना म्हणतात की - 'सौ. प्रतिमा इंगोले ही माझी एकलती एक लेक! अठराव्या वर्षी वैधव्य आले तेव्हापासून माझ्या जगण्याचं ध्येय एकच होऊन गेलं ते म्हणजे आशाला जोपासणे. हो! तिचं आधीचं नाव 'आशालता' मला आवडते म्हणून आशा आणि तिच्या वडिलांना आवडते म्हणून लता! आम्ही दोन्हीचे मिश्रण म्हणून 'आशालता' नाव ठेवलं. हीच आशालता माझ्या आशा-आकांक्षेचं प्रतीक ठरली. कारण विधवा झाल्यावर ज्याची अपेक्षा नव्हती असे अनुभव जवळच्याच माणसांकडून आले. मला लेकीला घेऊन माहेरी परतावे लागले. माहेरीही सावत्र आई होती. पण आपल्या जावयाच्या मुलीला त्रास होऊ नये असा सतत प्रयत्न केला.

इच्छा नव्हती तरी, तिचं भलं व्हावं ह्या उद्देशाने तिला अकोल्याला शिकायला ठेवलं. सगळं लक्ष तिच्यातच! घर फिरते आकाशी चित्त तिचं पिलापाशी! सारखं सगळं लक्ष तिच्यातच! डोळ्याची निरांजन करून वाट पाहिली, अशी म्हण जरी असली तरी, ती माझ्या बाबतीत खरीच आहे. अक्षरशः डोळ्यांत फक्त आशाच होती. आणि ती तर पाखराच्या भरान्या मारीत होती. मला त्या भरारीला साथ द्यायला आभाळ होता आले. नाही पण किमान कौतुकाचे चार शब्द आणि स्नेहाची स्निग्ध नजर तर देता येत होती?

आणि मी तेच करीत आले, ध्यानीमनी नसता प्रतिमा लिखाणाकडे वळली. त्यासाठी तिने खूप संघर्ष केला. त्या संघर्षाचे आम्ही साक्षीदार आहोत. म्हणूनच ह्या संघर्षानंतर मिळालेले यश मोलाचे आहे. तिच्या ह्या यशानी माझ्या अंधान्या जीवनातच केवळ उजेड पडला नाही तर माझे वडील कवी श्या. कु. ढाकरे उर्फ बापूसाहेब ढाकरे त्यांच्या कवी म्हणून पदरी पडलेल्या उपेक्षित जगण्याला दिलासा दिला. त्यांना तिचं यश पाहून खूप आनंद झाला, आम्हां दोघांचीही मनं त्यामुळं उजळून गेली. मी इंटर

झाले होते पण विधवा झाल्यावर मनातील न्यूनगंडाने माझे शिक्षण गुंडाळून ठेवले होते. ते किमान आज लेकीच्या कथा वाचताना उपयोगी पडतेय ह्यातच धन्यता आहे.’^२

सौ. प्रतिमा इंगोले यांनी आपले वडील नसतानाही आपले शिक्षण पूर्ण केले आणि मराठी साहित्याच्या क्षेत्रामध्ये आपले नांव सर्वदूर पोहोचविले. प्रतिमा इंगोले उत्कृष्ट कथाकथनकार आहेत. तसेच त्या ‘जे.डी. पाटील सांगळूदकर महाविद्यालय, दर्यापूर येथे मराठीच्या प्राध्यापिका आहेत. महाराष्ट्रात त्यांचे शंभरावर कथाकथनाचे जाहीर कार्यक्रम झालेले आहेत. त्यांच्या कथाकथनाला श्रोत्यांची सहजोत्स्फूर्त दाद मिळते. निरनिराळ्या कथास्पर्धा मध्ये त्यांना लाभलेले यश उल्लेखनीय आहे. ‘हजारी बेलपान’ हा त्यांचा पहिलाच कथासंग्रह असून तो साहित्य महामंडळाच्या अनुदानाने पुण्याच्या समाज प्रबोधन संस्थेने प्रकाशित केला आहे.’^३

याबरोबरच प्रतिमा इंगोले लोकसाहित्याच्या संशोधक आहेत. तसेच विदर्भातील बोलीभाषेचा गोडवा त्यांच्या वाङ्मयात दिसून येतो. त्यांनी आपल्या एकूण साहित्यामधून स्त्रीहृदयाचे चित्रण केले आहे. ग्रामीण भागातील लोकांचे जीवन, राहणीमान, दर्जा यांचे चित्रण त्या आपल्या साहित्यातून करतात. विदर्भातील शेतकरी आणि त्याची सुखदुःखे मांडण्याचे कौशल्य प्रतिमा इंगोले यांना आपल्या सिध्दहस्त लेखणीमुळे जमते. त्यांनी प्रमाणभाषा व बोलीभाषा यांचे संतुलन ठेवल्यामुळे वऱ्हाडी भाषेची गोडी आणखीनच वाढते.

प्रतिमा इंगोले यांची प्रकाशित पुस्तके, परीक्षणात्मक पुस्तके व त्यांना मिळालेले विविध पुरस्कार खालीलप्रमाणे :-

डॉ. सौ. प्रतिमा इंगोले यांची प्रकाशित पुस्तके :-

कथासंग्रह :-

- १) हजारी बेलपान (१९८४)
- २) अकसिदीचे दाणे (१९८६)
- ३) सुगरणचा खोपा (१९८९)

- ४) जावयाचं पोर (१९८९)
- ५) लेक भुईची (१९९१)
- ६) हिरवे स्वप्न (१९९४)
- ७) अंधार पर्व (१९९९)
- ८) अमंगल युगं (२००५)
- ९) उलटे झाले पाय (२००६)

कवितासंग्रह :-

- १) श्यामवेल (संपादित काव्यसंग्रह) कवी श्या.कु. ढाकरे (१९९१)
- २) भुलाई (१९९७)
- ३) श्यामतुरा (१९९८)
- ४) वन्हाडी लोकगाथा (२००२)
- ५) श्यामगाणे
- ६) सोनपीस

कादंबरी :-

- १) बुढाई (१९९९)
- २) पार्टटाईम (२००२)

ललित लेख :-

- १) बयनाचे बोल (१९९६)
- २) झेंडवाईचं गाणं (२००२)

वैचारिक लेख :-

- १) स्त्रीचे भावविश्व आणि आधुनिकता (१९९८)
- २) वैदर्भीय (१९९९)

बालवाङ्मय :-

- १) वाघाचे घर (१९९३)

- २) लाजाळू (१९९०)
- ३) अपंगाची करामत (१९९८)
- ४) करारी आजी (१९९८)
- ५) भंडान्याचे गाव (१९९९)
- ६) आगळे जंगल (१९९९)

प्रौढ वाङ्मय :-

- १) चतुराईचे फळ (१९९१)

इतरांनी केलेली परीक्षणे :-

- १) खोप्याची वीण, सं. अॅड. पंजाबराव इंगोले, डॉ. प्रतिमा इंगोले ह्यांच्या 'सुगरणचा खोपा' कथासंग्रहावरील परीक्षणात्मक लेख (सोनल प्रकाशन, नोव्हें. १९९५)
- २) लेकीचं कर्तृत्व, सं. विमलाबाई कुकडे, प्रतिमा इंगोले ह्यांच्या 'लेक भुईची' कथासंग्रहावरील परीक्षणात्मक लेख, (लेखिका पुस्तक प्रकाशन प्रकल्प सप्टें. २००२)
- ३) पानावरील रेषा, सं. विमलाबाई कुकडे, प्रतिमा इंगोले ह्यांच्या 'हजारी बेलपान' कथासंग्रहावरील परीक्षणात्मक लेख, (सोनल प्रकाशन नोव्हें. १९९५)
- ४) दान्याचे मोल, सं. विमलाबाई कुकडे, प्रतिमा इंगोले ह्यांच्या 'अकसिदीचे दाने' कथासंग्रहावरील परीक्षणात्मक लेख, (सोनल प्रकाशन नोव्हें. १९९५)

डॉ. सौ. प्रतिमा इंगोले यांना मिळालेले विविध पुरस्कार :-

- १) यशवंतराव चव्हाण वाङ्मय पुरस्कार.
- २) महाराष्ट्र राज्य पुरस्कार.
- ३) महाराष्ट्र साहित्य परिषदेचा गोखले पुरस्कार.
- ४) शकुंतला जोग वाङ्मय पुरस्कार.
- ५) परिवर्तनवादी साहित्याचा नागसेन पुरस्कार.
- ६) उत्कृष्ट स्त्रीजीवनपर लेखन पुरस्कार.

- ७) पत्रपंडित पां.वा. गाडगीळ पुरस्कार.
- ८) कृष्णाबाई मोटे वाङ्मय पुरस्कार.
- ९) ग्रामीण साहित्य परिषदेचा रोहमारे पुरस्कार.
- १०) वसंत वऱ्हाडपांडे बालकादंबरी पुरस्कार.
- ११) लोकमत उत्कृष्ट ललित लेखन पुरस्कार.
- १२) लोकमित्र सरदार पुरस्कार.
- १३) महानुभाव ग्रंथोत्तेजक पुरस्कार.
- १४) महाराष्ट्र साहित्य परिषदेचा शिरोळे पुरस्कार.
- १५) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर पुरस्कार.
- १६) सामाजिक पुरस्कार, इंदौर.
- १७) महाराष्ट्र साहित्य परिषदेचा विश्वनाथ पार्वती पुरस्कार.
- १८) स्वातंत्र्यसैनिक मामासाहेब कडलग पुरस्कार.
- १९) विदर्भ भूषण पुरस्कार.
- २०) जीवनगौरव पुरस्कार.
- २१) साहित्यप्रेमी भगिनी मंडळ पुरस्कार.^४

अशा या मराठीतील विविध पुरस्कार मिळालेल्या प्रतिमा इंगोले ह्या मराठीतील एक दिग्गज लेखिका आहेत.

डॉ. सौ. प्रतिमा इंगोले यांचे मराठी साहित्यातील स्थान :-

डॉ. सौ. प्रतिमा इंगोले यांचे स्थान ग्रामीण साहित्यात अनन्यसाधारण असे आहे. ग्रामीण साहित्यावर अनेक लेखक व लेखिका यांनी लिखाण केले. पण ग्रामीण साहित्यावर लिखाण करणाऱ्या फारच थोड्या स्त्रिया आहे. त्यातीलच एक नावाजलेले नांव म्हणजे सौ. प्रतिमा इंगोले हे होय. प्रतिमा इंगोले विशेषतः प्रादेशिक कथाकार म्हणून ओळखल्या जातात. त्यांच्या साहित्यात वऱ्हाडी बोलीभाषेचा वापर असल्यामुळे त्या भाषेचा एक प्रकारचा गोडवा अनुभवावयास मिळतो. त्यांची भाषा मृदू वाटते. त्यांनी

आपल्या साहित्यातून ग्रामीण समाजाच्या वेदना मुखरित केल्या आहेत. तेथील स्त्रियांचे दुःख त्या अंतर्मुख होऊन मांडतात. तसेच शेतकरी जीवनाचे चित्रण अत्यंत समरस होऊन करतात. तसेच तेथील राहणीमान, दर्जा, वातावरण यांची माहिती त्यांच्या साहित्यातून मिळते. डॉ. प्रतिमा इंगोले ह्या आजच्या आघाडीच्या कथालेखिका आहेत.

‘प्रतिमा इंगोले हे नाव आता मराठी साहित्याच्या क्षेत्रामध्ये सर्वदूर चांगलेच रूजले आहे, प्रस्थापित झाले आहे. वऱ्हाडी बोली आणि प्रतिमा इंगोले असे एक समीकरणही झाले आहे असे म्हटल्यास ते वावगे ठरू नये. कारण सर्वप्रथम यांचे नांव झाले ते वऱ्हाडी कथाकथनकार म्हणून. प्रतिमा इंगोले त्यावेळी एवढ्या गाजल्या की, त्यानंतर त्यांना परत मागे वळून पाहण्याची आवश्यकताच पडली नाही. आज वऱ्हाडी कथा सांगावी ती प्रतिमा इंगोले यांनी आणि श्रोत्यांनीही ती ऐकावी ती त्यांच्याकडून असे झालेले आहे. दरम्यान विदर्भापुरत्या मर्यादित असलेल्या प्रतिमा इंगोले महाराष्ट्रात सर्वदूर पोचल्या आहेत. हजारी बेलपान, अकसिदीचे दाने, सुगरणचा खोपा, जावयाचं पोर, लेक भुईची, हिरवे स्वप्न आणि अंधारपर्व असे एकूण सात कथासंग्रह त्यांच्या नावावर जमा आहेत. बालवाङ्मय, लेखसंग्रह आणि कादंबरी हे वाङ्मयप्रकारही त्यांनी हाताळले आहेत व ते सर्व लिखाणही पुस्तक रूपाने प्रसिध्द झालेले आहे. वाङ्मयक्षेत्रातील या वाटचालीच्या दरम्यान लहान-मोठे असे एकूण अठरा वाङ्मय पुरस्कार त्यांना प्राप्त झालेले आहेत. आणि अतिशय भक्कमपणे त्या आता या क्षेत्रात उभ्या आहेत.’⁵

डॉ. सौ. प्रतिमा इंगोले यांचे नांव मराठी साहित्याच्या क्षेत्रात अजरामर राहिल. त्यांचे मराठी साहित्याच्या क्षेत्रामधील स्थान अनन्यसाधारण असे आहे यात वादच नाही.

डॉ. सौ. प्रतिमा इंगोले : वाङ्मय :-

डॉ. सौ. प्रतिमा इंगोले यांचे वाङ्मय वैविध्यपूर्ण आहे. वऱ्हाडी कथेच्या वाचकांना ते आज मुळीच अपरिचित नाही. प्रतिमा इंगोले ह्या उत्कृष्ट कथाकथन करतात

आणि त्यांना एकूण २१ वाङ्मय पुरस्कार लाभलेले आहेत. यावरूनच त्यांची त्यांच्या वाङ्मयावरची छाप दिसून येते.

डॉ. सौ. प्रतिमा इंगोले यांचे 'प्रारंभी लेखन बरेचसे किस्सेवजा होते. पात्र वा प्रसंगाच्या एखाद्या चमत्कृतीवर एकेक कलाकृती त्या उभी करीत. प्रादेशिक भाषेच्या आत्यंतिक अलंकरणाचा सोसही स्पष्ट जाणवत होता. त्यामानाने वैदर्भी जीवन व संस्कृतीचे सखोल आवाहन त्यात दिसत नव्हते. प्रादेशिक साहित्याद्वारे प्रदेशविशिष्ट संस्कृतीचा सशक्त आविष्कार न झाला तर दुसऱ्या प्रदेशाच्या भाषेत लिहून काढल्यास वऱ्हाडी कथेच्या जागी जर कोल्हापूरी वा कोकणी कथा म्हणून ती कलाकृती उभी राहू शकत असेल तर तिला वऱ्हाडी कथा फक्त मर्यादित अथनिच म्हणता येईल. हजारी बेलपानपर्यंतच्या श्रीमती इंगोले यांच्या कथांचे स्वरूप काहीसे असेच होते.'^६ प्रतिमा इंगोले यांच्या कथा वाचताना त्यांच्या अनुभवांची कक्षा किती खोल आहे हे लक्षात येते. तसेच त्यांच्या कथेतील पात्रे आहे त्या परिस्थितीत जगतात आणि मरतात. कुठेही आक्रमक भूमिका घेताना दिसत नाहीत. तसेच ग्रामीण भागातील दुःख, शोषण, दारिद्र्य यांचे त्या सूक्ष्मपणे निरीक्षण करताना दिसतात. कथेमध्ये विशिष्ट प्रकारची प्रसंगनिर्मिती करून ती कथा इंगोले फुलवून फुलवून सांगतात. तसेच वऱ्हाडी बोलीभाषेचा अतिशय ढंगदारपणे वापर करतात. त्यामुळे त्यांच्या कथा रोचक वाटतात. त्यांच्या कथेतील संवाद हे पात्रांच्या तोंडचेच वाटतात. तसेच म्हणी व वाक्प्रचारांचा वापर अधिक करतात आणि कथेला जिवंत करतात. त्यांच्या कथेत शब्दांची एक प्रकारची लय अनुभवावयास मिळते. तसेच वऱ्हाडी बोलीभाषेचा हेल जाणवतो. प्रतिमा इंगोले यांच्या लेखनाची शैली खूपच वेगळी वाटते.

'माडगूळकरांप्रमाणे इंगोले यांची कथा वास्तववादी आहे. दुःख हे तिचेही केंद्र आहे. व्यक्ती आणि समाज यांच्यातील बहुपेडी वीण इंगोले यांच्या कथेतही माडगूळकरांप्रमाणेच भक्कमपणे उभी राहत जाते. मात्र प्रतिमा इंगोले यांची शैली माडगूळकरांप्रमाणे सरळ, एकपदरी, निवेदनात्मक नाही. तिच्यात विलक्षण नाट्य आहे.

वज्हाडी बोलीच्या ठसकेदार वापरामुळे प्रादेशिक म्हणी आणि वाक्प्रचारांमुळे हे नाट्य अधिक खुलते. माडगूळकरांच्या कथेप्रमाणे इंगोले यांची कथा व्यक्तिचित्रणाच्या अंगाने न जाता आपले 'कथापण' कायम ठेवते. तिची उभारणी वैशिष्ट्यपूर्ण अशा कथाबीजावरच झालेली असते. तपशीलात फाफटपसारा ती टाळते. ग्रामीण कथेत बऱ्याच वेळा अकारण येणारी आणि दीर्घतेमुळे कंटाळवाणी वाटणारी ठराविक निसर्गवर्णने किंवा भौगोलिक वर्णने इंगोले यांच्या कथेत अजिबात येत नाहीत. (उदा. भेगा पडलेली जमीन, माळ, झाडं-झुडपं, शेळ्या-मेंढरं इ. चे वर्णन) कथेने करावयाच्या एकच एक संस्काराचे त्यांची कथा भान ठेवते. या साऱ्यामुळे इंगोले यांची कथा बीजाभोवती सक्षमतेने आकाराला येते आणि वाचकांच्या मनात तीरासारखी घुसते. व्यक्ती आणि समाजव्यवस्था यांच्या परस्पर संबंधाचा शोध घेणे हे तिचे लक्ष असते.

माट्यांच्या कथेप्रमाणे प्रतिमा यांच्या कथेत प्रबोधनाचे अंग आहे. कथेतून व्यक्त होणारा त्यांचा जीवनविषयक दृष्टीकोन व्यापक, मानवतावादी आहे. ग्रामीण जीवनातील अनुभवांना त्यांच्या कथेत महत्त्वाचे स्थान असूनही जीवनदृष्टीतील संकुचितता, पूर्वग्रहदूषितता किंवा शहर विरुद्ध खेडे सरळसोट विभागणी करण्याचा एकारलेपणा त्यांच्या कथेत येत नाहीत, तर जीवनाचा समग्रतेने विचार करून ग्रामीण जीवनातील दुःखाची कारणे समाजव्यवस्थेत शोधण्याचा प्रयत्न करतात. त्यामुळे त्यांची कथा आधीच्या ग्रामीण कथेचा पुढचा टप्पा ठरते. जीवनव्यवहारातील समग्रतेचे भान असल्यामुळे आणि दृष्टीकोन प्रचारकी नसल्यामुळे प्रबोधनाचे अंग असूनही त्यांच्या कथा अकलात्मक किंवा प्रचारकी होत नाहीत.^{१०}

प्रतिमा इंगोले यांच्या कथा साध्यासुध्या माणसांच्या अनुभवाच्या माध्यमातून मानवी जीवनाला अंधारात ठेवणाऱ्या कार्यालयीन, शासकीय, आर्थिक, व्यवसायविषयक समस्यांच्या गाभ्याला रसिक वाचकाला थेट भिडवते. त्यांच्या कथेत पात्रांचा कुठेही आगाऊपणा दिसत नाही. तरीही त्यांच्या कथा वाचल्यानंतर सुन्न करतात. आपले दुःख, दैन्य, अडचणी इ. बद्दल स्वतःचे मत व्यक्त न करणारी पात्रे

आणि माणसातली माणूसकी जपणारी माणसे यांचेही लेखिका चित्रण करतात. बहिणाबाई चौधरी यांच्या कवितेत ग्रामीण भागातील माणसांचे जगणे, मरणे आणि वेगवेगळे अनुभव, जीवनाचे तत्व सांगणाऱ्या कविता आढळतात. त्याचप्रमाणे प्रतिमा इंगोले यांनी आपल्या कथांमध्ये ग्रामीण भागातील जुन्या चालीरीतींचा वेध घेतला आहे.

‘एकाच वेळी विविध प्रकारच्या वेदनांची ठसठस जाणवत राहावी त्याप्रमाणे त्या कथांमधील अनुभवांमध्ये ठसठस जाणवत राहते. मनात रेंगाळत राहते. पूर्णपणे ग्रामीण बोलीभाषा काहीशी कठीण वाटत असली तरी अनुभवातील वेदनेचा सल वाचकांपर्यंत निश्चित पोचतो. एक प्रकारची ठसठस निर्माण करतो. ही निर्माण होणारी ठसठस हेच या कथांचे आणि पर्यायाने लेखिकेचे कलात्मक यश आहे.

डॉ. प्रतिमा इंगोले एक व्यक्ती म्हणून स्त्रीजीवनातील विविध प्रसंगांशी जोडलेल्या आहेत. त्याबरोबर त्यांचे नाळेचे नाते आहे. ते नाते तसे असणे अतिशय स्वाभाविक आहे. त्यामुळे ग्रामीण स्त्री जीवनातील विविध अनुभवांना त्यांनी कथांमधून मांडले आहे. त्यामध्ये गावातील प्रतिष्ठित घरच्या स्त्रिया गरीब स्त्रीच्या परिस्थितीचा कसा फायदा घेतात, त्यामध्ये पिचणारी पंचफुला, गंगाबाई यांच्या व्यथा बदलत्या समाजव्यवस्थेतून आल्या आहेत. त्यांच्या कष्टाचे मोल न ठेवता त्यांना पिळून घेतले जाते.’^६ पंचफुला, गंगाबाई, सारख्या कितीतरी स्त्रियांचे चित्रण प्रतिमा इंगोले आपल्या कथासंग्रहातून करतात. प्रेमळ, मायाळू, दयाळू अशा स्त्रियाही ग्रामीण भागात असतात आणि त्या दुसऱ्याच्या सुखासाठी आपला त्याग करू शकतात हे त्यांनी ‘पांढी आजीचे’ व्यक्तिचित्र रेखाटून सांगितले आहे. तर विमलसारख्या शिकलेल्या मुली खेडेगावात असतात पण गरीबाघरची म्हणून तिला शिक्षित लोक नाकारतात. तसेच संपत्त्याची मुलगी दिसायला सुंदर असूनही बापाकडे खर्च करण्यासाठी पैसे नाहीत म्हणून दोन वेळा लग्न केलेल्या नवरदेवाशी तिचे लग्न लावून देतात. अशा कितीतरी ग्रामीण भागातील स्त्रिया आहेत की, त्यांचे दुःख, शोषण प्रतिमा इंगोले आपल्या

साहित्यातून अभिव्यक्त करतात. तसेच महार, मांग, शिंपी, मराठा इ. जातीतील स्त्रियांचे चित्रण त्या करतात. ग्रामीण भागातील स्त्रियांच्या अंगी असणारी सहनशक्ती त्या 'केसर'च्या व्यक्तित्तेतून स्पष्ट करतात. प्रतिमा इंगोलेचे लेखन आत्मप्रेरणेतून होत आहे आणि त्यांची ग्रामीण जीवनातील वास्तवाकडे पाहण्याची दृष्टी खूपच वेगळी आहे असे म्हणावेसे वाटते. त्यांच्या कथा किस्सेवजा वाटतात. त्यांची कथा वाचायला घेतली म्हणजे ती इतक्या लवकर वाचून कशी झाली याचीच हूरहूर मनाला वाटत राहते. वाचकांना विचार करायला लावणारी अशी त्यांची कथा आहे.

'प्रा. प्रतिमा इंगोले यांच्या कविता किंवा कथा किंवा एखादे स्त्रीमुक्तीच्या संदर्भातले किंवा समाज परिवर्तनाच्या संदर्भातले व्याख्यान ऐकणे म्हणजे एखाद्या मैफलीचा आनंद घेण्यासारखे असते. शब्दांची फेक, विशिष्ट जागी घेतलेले विराम, टाळ्या पडतील अशी वाक्यरचना, विषयाची सर्वांगीण मांडणी, कथेच्या आशयातील तपशील बहुलता यामुळे जणू ती कथा नाट्यरूप घेऊन आपल्यासमोर घडत असते. ती माणसं आपल्या परिचयाची झालेली असतात. त्यांचे जीवन आपल्या परिचयाचे झालेले असते आणि अशा कथेचा प्रवास चालू असता अचानक चटका लावून ती कथा संपलेली असते. ही सादरीकरणाची नेमकी समज आणि व्यासपीठाचे व समोर बसलेल्या श्रोत्यांचे मानस डॉ. इंगोले यांनी नेमके हेरलेले असते. त्यामुळे चटका लावणारी, हुरहूर वाटायला लावणारी कथा इतकी लौकर कशी सांगून झाली असा प्रश्न प्रेक्षक वाचकांच्या मनात उभा राहाते.^९

यावरून मला असे वाटते की, प्रतिमा इंगोले यांच्याकडे प्रतिभा आहे, ग्रामीण जीवनाविषयी कळकळ आहे. सूक्ष्म निरीक्षण करण्याची त्यांची दृष्टी असल्यामुळे त्यांच्या कथेत कुठेही कृत्रिमता जाणवत नाही. त्यांचे अनुभवविश्व सखोल आहे. म्हणूनच त्यांचे नाव सर्वदूर पोचले आहे.

समारोप :-

डॉ. सौ. प्रतिमा इंगोले यांच्या एकूण वाङ्मयाचा परामर्श घेतला असे जाणवते की, त्यांच्या वाङ्मयामध्ये म्हणी व वाक्प्रचारांचा भरपूर प्रमाणात वापर करण्यात आला असून त्याच म्हणींची पुनरावृत्ती झालेली आढळते. तसेच वऱ्हाडी बोलीभाषेचा वापर केल्यामुळे त्यांच्या भाषेत एक प्रकारचा जिव्हाळा, ओलावा जाणवतो. तसेच कितीतरी लेखकांनी ग्रामीण साहित्यावर लेखन केले पण त्यांच्या साहित्यात स्त्रियांविषयी लेखन केलेले जास्त प्रमाणात दिसून येत नाही. परंतु इंगोलेंनी आपल्या साहित्यातून स्त्रियांच्या दुःखाची धग आपल्या साहित्यातून भरपूर प्रमाणात व्यक्त केली त्यामुळेच त्या स्त्रियांच्या दुःखाविषयी खूप लिहू शकल्या. त्या केवळ स्त्री आहेत म्हणून त्यांच्या साहित्यात स्त्रीला स्थान दिले आहे असे नाही तर ते त्यांच्या सकस आणि उत्कृष्ट, गुणवान अशा लिखाणालाच होय. त्यांनी आपल्या साहित्यातून प्राणीजीवनाविषयी कथा लिहिलेल्या आहेत. एकूणच ग्रामीण जीवनाविषयी त्यांच्या कथेत जिव्हाळा ओतप्रोत भरलेला आहे असे दिसून येते.

पुढील प्रकरणात प्रतिमा इंगोले यांच्या 'सुगरणचा खोपा' या पुस्तकाचा परिचय व वाङ्मयीन मूल्यमापन पहाणार आहोत.

संदर्भ :-

- १) 'झेंडवाईचे दिवे', प्रतिमा इंगोले, शुभेच्छा, देशमुख आणि कंपनी (पब्लीशर्स) प्रा. लि., पहिली आवृत्ती, जानेवारी २००२, पृ. ४,५.
- २) 'पानावरील रेषा', सं. विमलाबाई कुकडे, प्रतिमा इंगोले ह्यांच्या 'हजारी बेलपान' कथासंग्रहावरील परीक्षणात्मक लेख, मनोगत, विमलाबाई कुकडे, सोनल प्रकाशन, प्रथमावृत्ती, ४-११-९५, पृ. १०, ११.
- ३) 'पानावरील रेषा', सं. विमलाबाई कुकडे, प्रतिमा इंगोले ह्यांच्या 'हजारी बेलपान' कथासंग्रहावरील परीक्षणात्मक लेख, विनोदाची खाण : हजारी बेलपान, डॉ. एस.एम्. कानडजे, बुलढाणा, सोनल प्रकाशन, प्रथमावृत्ती, ४-११-९५, पृ. ४०.
- ४) वैदर्भीय, प्रतिमा इंगोले, सोनल प्रकाशन, प्रथमावृत्ती, ३ जून २००३, पृ. ४.
- ५) 'भुलाई', प्रतिमा इंगोले, भुईच्या लेकीची 'भुलाई', वामन तेलंग, सं. तरूण भारत (तरूण भारत, प्रासंगिक ता. ४-५-९७), सोनल प्रकाशन, तृतीय आवृत्ती २०००, पृ. १.
- ६) 'दान्याचे मोल', सं. विमलाबाई कुकडे, प्रतिमा इंगोले ह्यांच्या 'अकसिदीचे दाने' कथासंग्रहावरील परीक्षणात्मक लेख, अकसिदीचे दाने काही हळदीचे काही असेच!!! डॉ. भास्कर लक्ष्मण भोळे, नागपूर, सोनल प्रकाशन, प्रथमावृत्ती ४-११-९५, पृ. २२.
- ७) 'लेकीचं कर्तृत्व', सं. विमलाबाई कुकडे, प्रतिमा इंगोले यांच्या 'लेक भुईची' कथासंग्रहावरील परीक्षणात्मक लेख, प्रतिमा इंगोले : अनुभूतीतील ताजेपणा आणि चैतन्य, डॉ. अंजली सोमण, पुणे, लेखिका पुस्तक प्रकाशन प्रकल्प, प्रथमावृत्ती, सप्टेंबर २००२, पृ. ४७,४८.
- ८) 'खोप्याची वीण', सं. अॅड.पंजाबराव इंगोले, डॉ. प्रतिमा इंगोले ह्यांच्या 'सुगरणचा खोपा' कथासंग्रहावरील परीक्षणात्मक लेख, ग्रामीण जीवनातील

विविध विषयांना स्पर्श करणाऱ्या कथा, डॉ. स्वाती सुहास कर्वे, सोनल प्रकाशन, प्रथमावृत्ती ४-११-९९, पृ. ६९,७०.

- ९) 'लोकसंस्कृती आणि स्त्रीजीवन', डॉ. प्रतिमा इंगोले, शाबासकी, दिलीपराज प्रकाशन प्रा. लि., प्रथमावृत्ती, १५ एप्रिल, २००३, पृ. ६,७.
